

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ*

Political Transformation Process of the Republic of Armenia

Hatem CABBARLI**

Öz

Bu çalışmada, Ermenistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra siyasi hayatında yaşanan mücadeleye ve çok partili sisteme geçiş sürecine açıklık getirilmiş, bağımsızlık sürecinde ortak hareket eden siyasi partilerin iktidar uğrunda verdikleri mücadele değerlendirilmiştir. Bağımsızlık ilan edildikten sonra Ermeni Ulusal Hareketi ve Karabağ Hareketi'ndeki bölünmeler, yeni siyasi partilerin kurulma süreci inceleme konusu olarak ele alınmıştır. Ermenistan'ın devlet yönetim sistemi olarak kabul ettiği başkanlık sistemi üzerinde durulmuş, ilk yıllarda güçlü başkanlık sistemi olsa da, daha sonraki yıllarda yapılan Anayasa değişikliğiyle yarıbaşkanlık sistemine geçmenin nedenleri ve sonuçları araştırılmıştır. Makalede Ermenistan'da koalisyon hükümetlerinin kurulması ve faaliyetleri değerlendirilmiş, aynı zamanda devlet yönetim sisteminin değiştirilerek parlamento yönetim sistemine geçmesi için yapılan halk oylamaları hakkında bilgi verilmiş, sürecin nasıl işlediği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Siyasi Partiler, Anayasa Değişikliği, Siyasi Sistem, Başkanlık ve Parlamenter Yönetim.

Abstract

In this study, the struggle in political life after the declaration of Armenia's independence in 1991 and the process of transition to the multi-party system issues were studied, the struggle for command of political parties which acted jointly in the process of independence was also evaluated. The separations in the Armenian National Movement and the Karabakh Movement after the declaration of independence, and the process of setting up new political parties were subjected to construe. The presidential system that Armenia adopted as the state administration system was examined and although the solid presidential system during the first years, the causes and results of the transition to the semi-presidential system with the Constitutional amendment made in the following years were investigated. Also, the establishment and the activities of the coalition governments in Armenia were evaluated, information was given about the public votes made for the transition of the state administration system to the parliamentary administration system and at the same time, the working type of the process was examined.

Keywords: Armenia, Political Parties, Constitutional Amendment, Political System, Presidency and Parliamentary Government.

* Makale Geliş Tarihi: 08.08.2019 Yayına Kabul Tarihi: 19.12.2019

** Dr., Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmalar Merkezi Başkanı, Bakü/Azerbaycan, e-posta: cabbbarlıh@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-5848-0700.

GİRİŞ

Milletler yüzyıllar boyunca biriktirdikleri siyasi ve felsefi görüşlerine ve çağlarının şartlarına uygun olarak potansiyelleri ölçüsünde devletler kurmuş, yönetim sistemleri belirlemiş, onları geliştirmiş ve yaşaması için mücadele etmişlerdir. Bu mücadele tarih boyunca genellikle oldukça sancılı ve kanlı olmuştur. Devletler kuran ekonomik, askeri ve siyasi elit kesim, hem kendi içerisinde iktidar uğrunda yaşanan mücadeleyi kontrol altında tutmak, hem de yabancı devletlerin ekonomik, siyasi ve askeri baskılarına karşı direnmek zorunda kalmıştır. Devlet, insanoğlunun icat ettiği değerli bir varlık, kıymetli bir müessesedir. Devletleşme sürecine ilk başlayan ve kurdukları devletlerin devamlılığını temin eden milletlerin bugün de dünyada kendi konumlarını başarılı bir şekilde koruduğu gözlenmektedir. Bazı milletler bu süreci çoktan tamamlamış, bazıları da son yüzyılda devlet kurabilmişlerdir. Yeni devletlerin kurulma süreci hâlâ devam etmektedir.

Klikya Baronluğu'nu (1080-1375) kuran Ermeniler, Baronluğun devlet olması için gerekli şartları temin edememiş ve baronluğun yıkılmasından 700 yıl sonra (XIX yy'ın sonu, XX. yy'ın başlarında) Osmanlı'da, bağımsız devlet kurma girişimlerine başlamışlar, ama bunu çeşitli nedenlerden dolayı başaramamışlar. XX. yy'ın başlarında Çarlık Rusya'da yükselen devrim hareketleri ve I. Dünya Savaşı döneminde Rusya'nın 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması¹ şartları gereğince Kafkasya'da konuşlanan askeri birliklerini geri çekmesi sonucunda Ermeniler, 28 Mayıs 1918'de Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Aralık 1920 tarihine kadar bağımsızlığını koruyan Ermenistan'da Taşnaksutyun Partisi (Ermeni Devrimci Federasyonu), Halkçı Parti ile koalisyon

1 Antlaşma bir tarafta Rusya, diğer tarafta Almanya, Avusurya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgar Çarlığı arasında imzalanmıştır. XX. yy'ın başlarında Rusya'da yaşanan siyasi gelişmeler hakkında bkz: Վարդան Արամովիչ Պարսամյան և Շմավին Ռուբեն Արուստյունյան, Հայ ժողովրդի Պատմություն, (1801-1978), Լույս, Երևան 1979, s. 295-509.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

hükümet kurmuş,² ama özellikle iç ve dış politikada Halkçılarla uyum içinde çalışmamışlardır. İki yıllık bağımsızlık sürecinde birkaç defa hükümet değişmiş, yeni kurulan hükümetler iç ve dış politika, ekonomik ve güvenlik sorunlarını halledememiş ve neticede ülkenin bağımsızlığını koruyamamışlardır.

Bolşevik Rusya, Aralık 1920'de Ermenistan'ı işgal etmiş ve Ermenistan, 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan edinceye kadar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne (SSCB) bağlı kalmıştır. Ermenistan, Bolşevik Rusya tarafından işgal edildikten sonra diğer partiler kapatılmış veya mecburen yurt dışına taşınmış, çok partili sisteme son verilmiş, sadece Komünist Partisi faaliyete devam etmiştir. 1991 yılına kadar Komünist Partisi'nden başka hiçbir muhalif siyasi parti ve örgüt kurulamamıştır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren örgütsel yapılanma olmasa da muhalif siyasi görüşler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler münferit olmuş ve hükümet tarafından ciddi şekilde cezalandırılmıştır. Ermenistan, 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra bağımsızlık sürecinde (1988-1991) değişik siyasi görüşlere sahip gruplaşmalar, bugünkü siyasi partilerin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde özgürlük mücadelesinin liderliğini Karabağ Hareketi³ ve Ermeni Ulusal Hareketi (EUH) üstlense de, diğer siyasi grupların da bu mücadelede payı olmuştur.

Siyasi partiler, çağdaş toplumun en önemli kurumlarından biridir. Siyasi partiler olmadan seçimlerin yapılması ve hükümetlerin çalışması, demokratik değerlerin korunması ve geliştirilmesi, çoğulculuğun temin edilmesi mümkün değildir. Aynı zamanda siyasi sistemin demokratikleştirilmesi, insan haklarının, düşünce, basın ve yayın özgürlüğünün korunmasında siyasi partilerin büyük önemi olmuştur.

2 Kaçaznuni'nin Başbakan olduğu hükümette Taşnaklar dört, Halkçılar üç, biri de tarafız olmak üzere sekiz bakanlık kurulmuştur. Эдуард Оганесян, *Век борьбы*, Т. I, Издательства Феникс, Мюнхен-Москва, 1991, s. 276.

3 Александр Балаян, *Политические трансформации в постсоветской Армении: проблемы адаптации и перспективы интеграции в современный мир*, Санкт-Петербург, 2012, s. 16.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermenistan, 1990'lı yılların başlarından itibaren çok partili sisteme geçse de, beşeri demokratik değerleri ulusal siyasi mücadeleye tam olarak yansıtamamıştır. Ermenistan'da siyasi partilerin kapatılması, siyasi terör ve özellikle 27 Ekim 1999 tarihli Parlamento Saldırısı, demokrasinin gelişmesi ve güçlenmesini olumsuz etkileyen nedenlerden olmuştur.

Bu makalede, Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesi yıllarında siyasi grupların/partilerin ortaya çıkma sürecine değinilmiş, siyasi partilerin Ermenistan iç siyasetindeki rolüne, iktidar mücadelesinde izledikleri politikaya açıklık getirilmiş ve günümüzde Ermenistan siyasi hayatında siyasi partilerin yeri, önemi ve siyasi dönüşüm süreci değerlendirilmiştir.

Makalede aynı zamanda Ermenistan'da koalisyon hükümetlerinin kurulma süreci, faaliyetleri, siyasi kutuplaşmadaki rolü incelenmiş, 1995'te kabul edilen Ermenistan Anayasası'nın hazırlanma sürecinde farklı görüşlerin ortaya çıkması, siyasi güçler arasında yaşanan mücadele, daha sonraki yıllarda Anayasa'da yapılan değişiklikler, kuvvetler ayrılığı, devlet yönetim sisteminin değiştirilmesi ve diğer konular ele alınmıştır.

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİ

Birinci Ermenistan Cumhuriyeti döneminde, demokrasi, insan hakları, çok partili sistem ve bağımsız dış politika izlemesi yönünde adımlar atılmış ancak, Taşnaksutyun Partisi'nin yönetimi ile bu süreç sıkıntılarla geçmiş ve ciddi bir gelişme kaydedilememiştir. Aynı zamanda iki yıllık bağımsızlık da yeterli olmamıştır. Nitekim Birinci Cumhuriyetin Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmesiyle Ermeniler dünyadaki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmelerin dışında kalmış, SSCB siyasi ideolojisi ve ekonomik sistemiyle bütünleşmiştir.⁴ Bütün bu baskılara rağmen, eski Sovyetler

⁴ İdeoloji devletlerin iç ve dış politikasında belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "İdeoloji ve Dış Politika", Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol, ed., Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği, Barış Kitap, Ankara, 2012, s. 347-375.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Birliği ülkelerinde olduğu gibi, Ermenistan'da da zaman zaman muhalif görüşler ortaya çıkmıştır.

Bolşevikler tarafından işgal edilmesinden sonra Ermenistan'da 1922'de birinci, 1937'de ikinci ve 1978'de üçüncü Anayasa kabul edilmiştir. Bağımsızlık mücadelesi de 1978 Anayasası çerçevesinde verilmiştir.⁵

Komünistlerin iktidarda olduğu 1920-1991 yılları arasında Ermenistan tek partili sistemle yönetilmiştir. Bu tarihlerde diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ermenistan'da da demokrasi ve insan haklarının korunmasından, özgür basın-yayımdan ve siyasi özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Komünist rejim, karşı görüşlere ve açılımlara kesinlikle müsamaha göstermemiş, muhalif hareketleri sert şekilde önlemiştir. Yerel ve merkezi organların seçimleri antidemokratik bir ortamda yapılmış, Komünist Partisi'ne üye olmayan kişilerin devlet yönetim mekanizmasında yer almalarına izin verilmemiştir. Yerel ve parlamento seçimlerinde, Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreterliği seçimlerinde her zaman tek aday gösterilmiş ve seçilmiştir.

Ermenistan'da ilk muhalif hareketler, 1960'lı yıllardan itibaren başlamış ancak bu tür faaliyetler geniş kitleye hitap etmemiş sadece kişilerin rejime muhalifliği ön plana çıkmıştır. Merkezi hükümet tarafından muhalif yapılanmaya karşı ciddi önlemlerin alınmasıyla belli başlı siyasi teşkilatlanma örnekleri kayda alınmamış, muhalif hareketlerin omurgası oluşmamıştır. Bu yönde ilk muhalif faaliyeti başlatanlar ise Paryur Ayrikyan (Ulusun Kendi Kaderini Tayin Birliği-UKKTB lideri), Aşot Navasardayan (Cumhuriyet Partisi lideri), Şugan Arutyunyan (Milli Birlik Partisi lideri) ve başkaları olmuştur.

1980'li yılların sonlarına kadar kişiler veya çok küçük gruplar bazında bu tür faaliyetler devam etmiştir. Bu tarihten sonra Sovyetler Birliği'nde

⁵ Хачатрян М. В, Политико-институциональная трансформация в Армении 1990-2012 гг, Вестник РУДН, серия Политология, 2013, № 3, с. 58.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ortaya çıkan siyasi gelişmeler sonucunda Ermeni ulusal bağımsızlık hareketinin ortaya çıkması için uygun ortam oluşmuştur. Bu yıllarda Ermeni Ulusal Hareketi şekillenmeye başlamış ve örgütsel yapılanma süreci önemli derecede tamamlamıştır.⁶

Ermenistan muhalefetinin ilk faaliyeti, ülkedeki kimya sanayi tesislerinin doğal hayatı ciddi şekilde etkilemesi ve çevre kirliliğine yol açması nedeniyle bu tesislerin kapatılması yönünde olmuştur. Başlangıçta çevreci bir hareket olarak ortaya çıkan EUH, daha sonra Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde yaşayan Ermenilerin ayrılma taleplerini gündeme taşımaları üzerine, siyasi taleplerde bulunmuştur.⁷ Bazı Ermeni kaynakları, eski Sovyet Cumhuriyetlerinden farklı olarak Ermenilerin bağımsızlık mücadelesinin başlamasını tetikleyen nedenin bağımsızlık talepleri değil, Dağlık Karabağ Sorunu'nun ortaya çıkması olarak göstermiştir.⁸ Ermenistan, Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı taleplerini destekleyerek bölgenin Ermenistan ile birleştirilmesini savunmuştur. Bağımsızlık talepleri ise ağırlıklı olarak bu istek üzerinden şekillenmiştir.

Ermenistan Yüksek Sovyet'inde ilk çok partili seçim Mayıs ve Temmuz 1989'da yapılmıştır. Bağımsızlık yıllarında halkın gözünde imaj ve itibar kaybeden Komünist Partisi, seçimleri kaybetmiş, EUH liderliğindeki koalisyon, seçimleri kazanmış ve Levon Ter-Petrosyan Yüksek Sovyet Başkanlığına, Vazgen Manukyan ise Başbakan görevine gelmiştir. Bu tarihten sonra Ermenistan'da iktidar, ulusal bağımsızlık mücadelesini başlatan güçlerin eline geçmiştir. EUH bünyesinde faaliyet gösteren siyasi gruplar ayrılarak hem iktidar yanlısı, hem de muhalif siyasi partiler şeklinde örgütlenmiştir. Aynı zamanda bu tarihten itibaren diaspora

6 Ананикян Р, *Советская Армения*, Серия: Моя родина СССР, Москва, Военное издательства, 1990, с. 58.

7 Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2001, s. 21-42.

8 Александр Искандарян, "Армения между автократией и полиархией", *Pro et Contra*, 2011 Май-август 2011, Т.15, No: 3-4, s. 19.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

siyasi partileri de gayri resmi olarak Ermenistan'da faaliyete başlamıştır.⁹ İlk siyasi partilerin kurulması 1988-1990 yıllarına rastlansa da, onların faaliyetini düzenleyen "Sosyal Siyasi Kuruluşlar Hakkında" kanun 26 Şubat 1991'de kabul edilmiştir.¹⁰ Haziran 1991'de Devlet Başkanlığı makamı¹¹ oluşturulmuş ve şaibeli olduğu iddia edilse de parlamento ve devlet başkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. Halka ifade ve yayın serbestisi verilmiş, mülkiyetin dokunulmazlığı, devlet tarafından garanti altına alınmıştır. 1998 yılında Robert Koçaryan'ın devlet başkanı seçilmesinden sonra siyasi sistem bir ölçüde değiştirilmiş, dengeler bozulmuş ve yeni siyasi güç merkezleri ortaya çıkmıştır.¹²

Ermenistan'da siyasi partilerin kurulma süreci bugün de devam etmektedir. Bu süreç, bağımsızlık döneminde ortak hareket eden siyasi güçleri birbirinden ayırmış ve Ermenistan iç dinamiklerinin bölünmesine neden olmuştur. Yarım yüzyıldan fazla baskıcı bir sistem ile yönetilen Ermenistan'da bu süreç, diğer SSCB ülkelerinde olduğu gibi oldukça sancılı geçmiştir. Siyasi güçlerin EUH'den ayrılması halk tarafından olumlu karşılanmamış ve ayrılanlar ihanetle suçlanmıştır. Ancak bu tür bölünmeler, siyasi partilerin kuruluş döneminde yaşanabilecek olaylardır. EUH bünyesinden ayrılan siyasi partiler daha sonra Ermenistan'ın siyasi sisteminde kendi yerlerini belirlemiş ve iktidar mücadelesinin yeni dönemini başlatmışlardır.

Yetmiş yıldan fazla SSCB'ye bağlı kalan Ermenistan'da 1980'li yıllarda bağımsızlık mücadelesi başlarken, halkın büyük bir bölümü SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ın geleceğinden endişe etmiştir.

9 Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun), Ermeni Liberal Demokrat Partisi (ELDP), Ramkavar Parti (RP) ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP) 1991 yılında çok partili sisteme geçmenin ardından diasporadan ithal edilmiştir. Libaridian, a.g.e., s. 44.

10 Гарегин Керян, "Утверждение многопартийности в Армении", *Центральная Азия и Кавказ*, https://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-04/12.qerru.shtml, (Erişim Tarihi: 14.08.2017).

11 "К президентским выборам в Армении Справка", ?, http://rian.ru/rian/index.cfm?msg_id=3046960, (Erişim Tarihi 13.05.2014).

12 Давид Шахназарян, "Армения на Пороге XXI Века", *Независимая газета*, ?, 26.01.2000.

Bağımsızlık mücadelesi, siyasi kültürün, demokrasi, insan hakları ve düşünce özgürlüğünün olmadığı bir ortamda verilmiştir. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların ortalarına kadar olan dönemde yasal ve yasal olmayan şekilde birçok siyasi parti, dernek ve sivil toplum örgütleri kurulmuştur. Bu dönemde kurulan siyasi partiler ve sivil toplum örgütlerinin büyük bir bölümü, 1990'lı yılların ortalarında ya kendilerini tasfiye etmiş ya da diğer parti ve örgütlerle birleşmişlerdir.

Ermenistan'da 120'den¹³ çok siyasi parti faaliyet gösterse de Adalet Bakanlığı tarafından 79 parti kayda alınmıştır.¹⁴ Kayda alınmayan partilerin büyük bir kısmı, Ermenistan siyasi hayatında ciddi bir role sahip değildir ve tabela partisi olmaktan öteye geçememişlerdir. Ermenistan'da bugün, Ermeni Ulusal Hareketi, Ermeni Devrimci Federasyonu, Çiçeklenen Ermenistan Partisi, Ermenistan Komünist Partisi, Ermenistan Cumhuriyet Partisi, Ermenistan Ramkavar Azatakan Partisi, Yerkrpah (Vatan Bekçileri) Gönüllü Birliği, Sosyal Demokratik Parti (Hınçakyan), Ulusun Kendi Kaderini Tayin Birliği, Demokratik Vatan, Ermenistan Demokratik Partisi, Ermenistan Halk Partisi, Oriants Yerkir (Hukuk Ülkesi), Özgür Ermenistan Misyonu, Ermenistan Liberal Demokrat Birliği ve başka partiler faaliyet göstermektedir.

İKTİDAR MÜCADELESİNDE SİYASİ PARTİLERİN YERİ VE ÖNEMİ

Ermenistan, 1988-1991 yılları arasında SSCB'de yaşanan gelişmeleri ülkenin bağımsızlığını ilan etme imkân ve fırsatı gibi değerlendirerek 23 Ağustos 1990'da Bağımsızlık Bildirgesi'ni kabul etmiştir.¹⁵ Ermenistan Yüksek Sovyeti, Şubat 1991'de Sovyetler Birliği'nin devamı konusunda yapılacak

13 Карен Торосян, *За витриной власти*, Эреван, 2004, s. 18.

14 "Сколько зарегистрированных партий есть в Армении?", ?, <http://armenianreport.com/pubs/124296/>, (Erişim Tarihi 13.12.2017).

15 "Декларация о независимости Армении", ?, <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=2602&lang=rus&sel=show>, (Erişim Tarihi 27.12.2017).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

halk oylamasına katılacağını bildirirse de, daha Sovyetler Birliği'nin devamı için halk oylaması yapılmadan 21 Eylül 1991'de bağımsızlık için yapılan halk oylamasında Ermenilerin %95'i bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır.¹⁶ Ermenistan, böylece SSCB Anayasası'na uygun olarak birlikten ayrılan ilk devlet olmuştur. Aynı yıl 16 Ekim tarihinde Ermenistan'da Devlet Başkanlığı Seçimleri yapılmış ve Yüksek Sovyet Başkanlığı görevinde bulunan Ter-Petrosyan Devlet Başkanı seçilmiştir.¹⁷

20 Mayıs 1989'da Yüksek Sovyet için yapılan seçimleri Komünistlerin kaybetmesinden sonra Yüksek Sovyet Başkanlığı Seçimlerini de kazanan EUH liderleri arasında ciddi rekabet yaşanmamıştır. Bu dönemde EUH siyasi mücadelenin önderliğini yapmaktaydı ve daha bölünmemişti. İlk devlet başkanlığı seçimlerinin yapıldığı 16 Ekim 1991'de ise Devlet Başkanlığı Seçimlerinde ciddi rekabetin yaşanacağı ortaya çıkmıştır. Zira bu seçimlere UKKTB'den Paryur Ayrikyan, Taşnaksutyun Partisi'nden Soso Sarkisyan ve EUH'ten Levon Ter-Petrosyan adaylıklarını açıklamışlardır. Ancak EUH'un Ermeni kamuoyu nezdindeki saygınlığı, Ter-Petrosyan'ın bağımsızlık mücadelesi döneminde kazandığı siyasi imajı ve Yüksek Sovyet Başkanlığı makamında olma avantajı seçimlerde etkili olmuş ve Ter-Petrosyan, %70 oy alarak Devlet Başkanı seçilmiştir.¹⁸

Ter-Petrosyan'ın Yüksek Sovyet Başkanı seçilmesinden sonra hükümetin izlediği iç ve dış politikadan rahatsız olan ve iktidar mekanizmasında görev almayan gruplar ortaya çıkmış ve EUH'da ilk muhalif sesler duyulmaya başlamıştır. 25 Eylül 1991'de Başbakanlık görevinde bulunan Vazgen Manukyan istifa ederek Ter-Petrosyan rejiminde aradığını bulamayan grupların liderliğine oynamış, Milli Demokratik Birlik Partisi'ni kurmuş ve Ter-Petrosyan'a muhalif olduğunu bildirmiştir. Kısa bir

16 Саргис Саргсян, "27 лет независимости Армении: как зарождалась Третья Республика", ?, <https://www.armmuseum.ru/news-blog/2018/9/21/27nbsp-independenceday> (Erişim Tarihi 07.07.2019).

17 Митяев В. Г., "Путь к независимости и формирование многопартийной системы", *Армения: Проблемы независимого развития*, (Сост. Кожокин Е.М), Российский институт стратегических исследований, Москва 1998, s. 78.

18 Гарегин Керян, *a.g.m.*, Ter-Petrosyan'ın yüzde 83 oranında oy aldığı belirtilmektedir. Libaridian, *a.g.e.*, s. 27.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

süre sonra Karabağ Hareketi liderleri de muhalefet sıralarına katılmıştır. Karabağ Hareketi liderlerinden Yüksek Sovyet Prezidyumu üyesi David Vardanyan da Milli Demokratik Birlik'e katıldığını açıklamıştır. 1992'de başta Taşnaksutyun Partisi olmak üzere, UKKTB ve Milli Demokratik Birlik, Ter-Petrosyan'ın Karabağ politikasını eleştirerek istifasını talep etmiştir. Haziran 1992'de ise Parlamento'da ilk muhalefet bloğu olan Milli Birlik kurulmuştur. Bu birliğe, Taşnaksutyun Partisi ve UKKTB dâhil olmak üzere toplam yedi parti katılmıştır.

Milli Demokratik Birlik, Milli Birlik parlamento grubu ile işbirliği yaptığı takdirde, büyük bir ihtimalle Vazgen Manukyan her iki grubun da lideri konumuna yükselebilir ve Ter-Petrosyan için ciddi tehlike ortaya çıkabilirdi. Bu durumu değerlendiren Ter-Petrosyan, Manukyan'ı Savunma Bakanlığı görevine getirmekle hem Manukyan'ın mücadele alanını sınırlamış, hem de Milli Demokratik Birlik ve Milli Birlik parlamento grubunu kontrolü altına almıştır. Manukyan bu görevi üstlendikten sonra muhalefetin ciddi baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Muhalefet, Manukyan'ı siyasi mücadelede ihanetle suçlasa da, Manukyan yanlıları Karabağ için mücadeleyi siyasi mücadelenin üstünde gördüklerini açıklayarak kendilerini savunmuşlardır.¹⁹

1993'te Karabağ Savaşı'nda ciddi başarılar elde eden Manukyan'ın siyasi ağırlığının artması ve Ermenistan siyasi hayatında yükselmesi, Ter-Petrosyan'ı rahatsız etmiş ve Haziran 1993'te Manukyan'ı görevinden almıştır. 1993'te Ter-Petrosyan, şu veya bu şekilde muhalefeti kontrol edebilmiştir. İktidar ve muhalefet arasında anlaşmazlık ve uyuşmazlığın ikinci dalgası, Anayasa taslağının hazırlanması ve Anayasa'nın kabul edilmesi sürecinde yaşanmıştır. Hükümet hazırladığı Anayasa taslağında kendi hâkimiyetini güçlendirme çabası içerisindeydi, muhalefet ise bu çalışmalarını belirli grup veya kişilerin Anayasa'ya dayanarak hâkimiyeti kendi ellerine alması gibi değerlendirmiştir.

¹⁹ Митяев, а.г.м., s. 84.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Azerbaycan'la yaşanan savaşın 1994'e kadar devam etmesi ve Ermenistan Ordusu'nun başarılı operasyonlar düzenlemesi, Ermenistan muhalefetinin faaliyet alanını sınırlayan nedenlerin başında gelmektedir.²⁰ 1991-1994 yılları arasında muhalefet eylemlerine devam etse de, iktidarın zorla değiştirilmesi girişiminde, bir başka ifade ile darbe girişiminde bulunmamıştır. Bu, Ermenistan devletinin ayakta kalması ve güçlenmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu dönemde, Azerbaycan ve Gürcistan'da darbeler serisi birbirini izlemiş, sık sık iktidar değişikliği yaşanmıştır.

9 Mayıs 1994'te ateşkes anlaşması imzalandıktan sonra Ermenistan muhalefeti, hükümetin sosyal ve ekonomik politikasını eleştirmeye başlamış, askeri operasyonların durduğunu ve savaş giderlerinin azaldığını bildirerek, hükümetin ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaşmasını talep etmiştir. Ancak hükümetin ekonomik reform çalışmalarının beklenen sonuçları vermemesi üzerine muhalefetin baskıları daha da artmıştır. Bu dönemde hükümeti zor duruma düşüren bir olay da terör eylemlerinin yaşanması olmuştur. Karabağ Komitesi liderlerinden olan Hambartsum Galstyan,²¹ KGB subayı Yüzbaşıyan²² ve Devlet Demiryolları Başkanı Kandilyan'ın öldürülmesi iç dinamikleri daha da germiştir.²³ Taşnaksutyun, Ramkavar Azatakan ve Demokrat Parti muhalif cephede yer alsalar da, muhalefetin liderliğini Vazgen Manukyan'ın başkan olduğu Milli Demokratik Birlik Partisi üslenmiştir. Ter-Petrosyan kendi konumunu sağlamlaştırmak için muhalif partilerin bazılarıyla görüşerek iktidar yanlısı bir blok kurmak istemiştir. Ermenistan Cumhuriyet Partisi, Ermeni Ulusal Hareketi, Hınçak

20 M. Seyfettin Erol-Mehmet Şahin, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 37, 2013, s. 117.

21 "Убийство борца за независимость Армении Амбарцума Галстяна остается нераскрытым", ?, <http://armenianreport.com/pubs/74577/>, (Erişim Tarihi 07.12.2017).

22 Бахрам Батыев, "Полковник КГБ СССР: "Я работал с Мариусом Юзбашьяном, которого убили дашнаки", ?, <http://www.vesti.az/news/188003>, (Erişim Tarihi 07.12.2017).

23 "ЛТП - крестный папа армянского бандитизма", ?, <http://inosmi.ru/world/20090619/249976.html>, (Erişim Tarihi 07.12.2017).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Partisi, Liberal Demokratik Parti ve Hıristiyan Demokratik gibi partileri bir araya getirerek bunu başarmıştır.

Levon Ter-Petrosyan'ın 1998'de istifa etmesinden sonra iktidara gelen Robert Koçaryan ve 2008'de iktidara gelen Serj Sarkisyan da ülkenin sosyal-ekonomik sorunlarını çözmekte yetersiz kalmışlardır. Özellikle Koçaryan iktidarı zamanı Parlamento'ya yapılan terör saldırısı, Ermenistan'ın siyasi hayatında derin izler bırakıp yeni denklemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bağımsızlık tarihinde, Dağlık Karabağ Sorunu istisna olmakla birlikte, hiçbir gelişme 27 Ekim 1999'da gerçekleşen bu olay kadar Ermenistan'ın devlet geleneğine ağır darbe vurmamıştır.

Nairi Unanyan²⁴ liderliğinde silahlı bir grup Ermenistan Parlamentosu'na saldırarak Başbakan Vazgen Sarksyan, Parlamento Başkanı Karen Demirçyan, yardımcıları Yuri Bakşyan, Ruben Miroyan ve Bakan Leonard Ter-Petrosyan'ı katletmişlerdir.²⁵ Bu eylem bağımsızlık süreci ve sonrasında yaşanan en büyük kanlı olay olarak değerlendirilmektedir. Parlamento'ya düzenlenen saldırı hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu olay iktidar mücadelesi için verilen savaş, ikinci görüşe göre ise bireysel eylemdir. Ermenistan kamuoyu ve birçok araştırmacı birinci görüşün gerçekleri daha çok yansıttığına inanmaktadır. Çünkü saldırı bireysel eylem olmayacak kadar profesyonel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ermeni basınında olayın arkasında Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın ve Milli İstihbarat Bakanı Serj Sarkisyan'ın olduğuna ilişkin birtakım haberler

24 Nairi Unanyan 1965'te Erivan'da doğdu. Erivan Devlet Üniversitesi Filoloji bölümünden mezun oldu. 1988'den başlayarak bağımsızlık mücadelesine katılmıştır. Taşnaksutyun parti üyesi olmuş, daha sonra 'uygunsuz davranışları nedeniyle partiden ihraç edilmiştir. Gorizont (Ufuk) adlı Haber Ajansı kurmuş ve bir dönem Başkanlığını yapmıştır. 1994-1997 yıllarında Kırım'da yaşamış, Kilisede ermeni dili ve edebiyatı dersi vermiştir. 1997'de Ermenistan'a dönen Unanyan, eylem gerçekleştiren güne kadar işsiz kalmıştır. "Выстрелы в Парламент Армении, Заявление Наири Унаняна главы вооруженной группы из зала Национального Собрания", ?, <http://www.internews.am/projects/archive/events/russian/unanian.htm>, (Erişim Tarihi 14.08.2005).

25 Saldırıda toplam 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Bkz: Торосян, а.г.е., s. 97, "Террористы, убившие Премьер-Министра и спикера парламента армении сдались", ?, <http://www.open.by/1999102811.html>, (Erişim Tarihi 06.11.2000).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

yayınlanmıştır.²⁶ Ancak saldırganların tutuklanması için Rusya Federal Güvenlik Hizmeti'ne bağlı Alfa Özel Kuvveti'nin Erivan'a davet edilmesine rağmen, Koçaryan'ın operasyona başlanması için değil, teröristlerle görüşmelerin devam etmesine yönelik karar vermesi, olayların arkasında kendisinin olduğu iddiasını zayıflatmaktadır.²⁷

ANAYASA'NIN KABUL EDİLMESİ

Yukarıda belirtildiği gibi Ermenistan'da bağımsızlık mücadelesi 1978'de kabul edilen üçüncü Anayasa çerçevesinde verilmiştir. Bağımsızlığın ilanından 1995 yılına kadarki süreçte Ermenistan Hükümeti ve Parlamento, bu Anayasa çerçevesinde faaliyet göstermiştir. Parlamento, Sovyet kanunlarının bazılarını günün talepleri doğrultusunda değişiklikler yapmış, bazılarını yürürlükten kaldırmış ve yeni kanunlar kabul etmiştir. Ama Sovyetler Birliği döneminde kabul edilen Anayasa üzerinde çalışmak, beklenen sonuçları vermemiştir. Nitekim, hâkimiyetin paylaşımı, ekonomik ve sosyal yasalar üzerinde ne kadar çalışsalar da günün talepleri karşılanmamış, iktidar ve muhalefet arasında tartışmalar devam etmiş, Bağımsızlık Bildirisi'nde öngörülen ilkeler tam olarak hayata geçirilmemiştir. Özellikle, 25 Temmuz'da devlet başkanı hakkında yasa tasarısı kabul edildikten sonra bu kurumun Parlamento ve Hükümet arasında karşılıklı ilişkilerinin nasıl olacağı ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Hâkimiyetin paylaşımı ise kabul edilecek "Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Hakkında" ve "Ermenistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Hakkında" kanunlarda tespit edilecekti. Bu yasa tasarısı müzakere edilirken milletvekilleri arasında ciddi görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bir grup milletvekili devlet başkanının geniş yetkilerle donatılması gerektiğini

26 "Так Кто Расстрелял Парламент Армении?", ?, <http://www.souzarmyan.ru/ar/400.shtml>, (Erişim Tarihi 14.09.2000).

27 "Самвел Мартиросян: Дело о расстреле в армянском парламенте: суд завершен, вопросы остаются", ?, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1070532720>, (Erişim Tarihi 04.12.2003).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

savunurken, diğer grup milletvekilleri devlet başkanına sınırsız yetkiler verileceği takdirde, bunun daha sonra devlet başkanını diktatörlüğe götüreceğini iddia etmiştir. Aynı zamanda bu durumun hâkimiyetin paylaşılması prensipine de ters düştüğü vurgulanmıştır. Bu tartışmalarda başkan yardımcılığı makamının da oluşturulması gündeme getirilse de daha sonra müzakerelerden çıkarılmıştır. Aslında bu konuda birisi Anayasa Komisyonu, diğeri Milli Demokratlar Fraksiyonu'ndan T. Sarksyan ve Ş. Koçaryan tarafından iki yasa tasarısı hazırlanmıştı. Bu yasa tasarılarının benzer yanları olsa da Parlamento'nun yetkileri, yasama ve yürütme erklerinin yetkileri ve karşılıklı denetim konusunda ciddi farklılıklar da olmuştur. Hâkimiyetin yürütme ve yasama organları arasında karşılıklı bağımlılığı "Ermenistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Hakkında" kanun kabul edilmesiyle belirginleşmiştir.

Milli Demokratlar Fraksiyonu'nun hazırladığı yasa tasarısı Parlamento'nun sadece yasama ile ilgilenmesini öngörmüyor, aynı zamanda devlet başkanlığı ve yürütme organının faaliyetini kontrol edebilecek yetkilerle donatıyordu. Bir başka ifadeyle, Ermenistan'da parlamento yönetim sistemine benzer bir uygulanma ortaya çıkıyordu. Oylama sonucuna göre Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı yasa tasarısı kabul edilmiş ve Anayasa taslağının hazırlanması için komisyon kurulmuştur. Komisyon 20 kişiden oluşmaktaydı ve başkanı Levon Ter-Petrosyan'dı. Komisyon kurulmuş fakat faaliyete hemen başlayamamıştır; Komisyonun ilk toplantısı Ekim 1992'de gerçekleşmiştir. Komisyon faaliyete başladığında ülkede siyasi ortam çok değiştiğinden başkanlık sisteminin yasama ve yürütme organları ile karşılıklı ilişkilerinin nasıl olacağı konusu müzakereye çıkarılmıştır. Başlıca sorun hâkimiyetin paylaşımı ve çifte vatandaşlık konusunda ortaya çıkmıştır. Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı yasa tasarısı devlet başkanına geniş yetkiler verirken, alternatif yasa tasarısında ise devlet başkanı sembolik yetkilerle donatılıyordu. Nitekim, 1992-1995 yıllarında iki kutuplaşma vardı. Parlamento'da ve Komisyon'da temsil edilen bir grup devlet başkanına

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

sınırsız yetki verilmesini savunurken, azınlıkta olan bir grup ise parlamento yönetim sistemini desteklemiştir. Sonuç olarak "Altıların projesi" olarak bilinen grup, projesini geri çekmiş ve Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı taslak referanduma çıkarılmıştır.

5 Temmuz 1995'te düzenlenen halk oylamasıyla bağımsız Ermenistan'ın ilk Anayasası kabul edilmiştir. Halk oylamasının sonuçlarına göre, 2.189.804 oy kullanma hakkına sahip vatandaştan 1.217.531 kişi oy kullanmış ve 823.370 (oy kullananların %68, oy kullanma hakkına sahip olanların %37.6'ı) kişinin olumlu oylarıyla Anayasa kabul edilmiştir.²⁸

Böylece, Anayasa tasarısı üzerinde iktidar ve muhalif partiler arasında genel anlaşma olmasa da, halk oylamasıyla kabul edilmiş ve Kasım 2005 tarihine kadar bu Anayasa'da hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Bu Anayasa devlet başkanına yasama ve yargı üzerinde güçlü denetim yetkisi vermekteydi ve devlet başkanı makamı siyasi sistemin üzerinde bir yere sahipti.²⁹ Ama formalite olarak Ermenistan yarıbaşkanlık sistemi ile yönetilen devlet olarak kabul edilse de, Ermeni siyasi literatüründe 1995-1997 yılları "süper devlet başkanlığı" dönemi olarak tanımlanmaktadır.

ERMENİSTAN'DA KOALİSYON HÜKÜMETİ ÖRNEKLERİ

1991 yılında bağımsızlık ilan ettikten sonra Ermenistan'da 2003 yılına kadar iktidarda olan siyasi güçler koalisyon hükümeti kurma gereksinimi duymamıştır. Bütün hükümetler seçimleri kazanan iktidar partisi tarafından kurulmuş, diğer partilerle iktidar paylaşılmamıştır. Ama 2002 yılına kadar, özellikle de bu yılın ilk altı ayında yaşanan siyasi gelişmeler birçok dengeyi

28 Арутюнян Г., Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии // Сборник избранных публикаций и выступлений на международных форумах, посвященных данной проблеме. - Киев-Логос, 2011.

29 Багдасарян А., Конституции РА в редакции 1995 г, Ереван, 1995, s. 88.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

değiştirmiştir.³⁰ Bu olaylardan en önemlisi 2002 yılında yapılan Devlet Başkanlığı ve Parlamento Seçimleridir.

19 Şubat 2002 yılında yapılan Devlet Başkanlığı Seçimlerinde hiçbir aday toplam oyların %50'den fazlasını alamadığı için, devlet başkanı 5 Mart 2003'te yapılan ikinci tur seçimlerinde belli olmuştur.³¹ Yüksek Seçim Kurulu tarafından yapılan açıklamaya göre 5 Mart'ta yapılan ikinci tur seçimlerini Robert Koçaryan, toplam geçerli oyların %67,44'ünü (1.044.424 kişi) alarak ikinci defa devlet başkanı seçilmiştir. Stepan Demirçyan ise %32,56 (504.146 kişi) oranında oy almıştır.

İkinci tur seçim sonuçları ilan edildikten sonra Demirçyan ve bazı muhalefet partileri yeniden mitingler düzenleyerek Yüksek Seçim Kurulu'nun Koçaryan lehine hile yaptığını iddia etmişlerdir. Gerçekten de Rusya Federasyonu'ndan gelen gözlemciler istisna olmakla birlikte, diğer bütün gözlemciler seçim sonuçlarıyla ilgili yaptıkları açıklamada seçimlerde hile yapıldığını ifade etmişlerdir. Rusya temsilcilerinin ise seçimlerin "demokratik" ve "adaletli" olduğunu açıklamasında, muhtemelen Koçaryan'ın 16-18 Aralık 2002 tarihlerinde Rusya'ya yaptığı ziyaretin büyük etkisi olmuştur.

Ermenistan'da Devlet Başkanlığı Seçimlerinden sonra 25 Mayıs 2003'te yapılan Parlamento Seçimlerinde iktidar ve muhalefet arasında ciddi rekabet yaşanmıştır. Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Koçaryan ile ikinci tura kalan ve muhalefet tarafından seçimleri kazandığı iddia edilen Stepan Demirçyan, Parlamento Seçimlerini kazanmak için örgütlenme ve propaganda faaliyetini genişletmiş, fakat üstünlük sağlayamamıştır. Yüksek Seçim Kurulu'ndan yapılan açıklamaya göre iktidarda bulunan Cumhuriyet Partisi toplam geçerli oyların %25'ini almıştır.

30 Devlet başkanlığı ve parlamento seçimleri öncesi Ermenistan'ın iç politikasındaki gelişmeler için bakın: Арутюн Хачатрян, "Армянская оппозиция: плюрализм и соперничество", ?, <http://www.eurasianet.org/russian/departments/rights/articles/eav010203ru.shtml>, (Erişim Tarihi 04.01.2003).

31 Карен Топчян, "Армения снова выбирает президента", 5 марта 2003, ?, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_2820000/2820919.stm, (Erişim Tarihi 07 Mart 2003).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Parlamento Seçimlerinde Cumhuriyet Partisi 131 sandalyeden 65'ine sahipti ve tek başına hükümeti kurabilirdi. Çoğunluk seçim sistemine göre seçilen milletvekilleri genellikle iktidar partisine yakın olan ve gerektiğinde partiye katılabileceği için tek başına hükümet kurmak sorun değildi. İktidar partisinin koalisyon hükümeti kurmasının tek nedeni, Serj Sarkisyan'ın 2008 yılında yapılacak Devlet Başkanlığı Seçimlerinde geniş siyasi yelpazeden destek almak istemesiydi.

Koçaryan, Devlet Başkanlığı Seçimlerinde ikinci tura kalarak ipi zar zor göğüslediği için ikinci dönem başkanlığında ciddi sorunlar yaşamaması, iç politikada, özellikle de ekonomi ve Dağlık Karabağ Sorunu'nda sorumluluğu paylaşmak amacıyla koalisyon hükümeti kurma girişimlerine başlamıştır. Ermenistan'da, 25 Mayıs 2003 tarihinde yapılan Parlamento Seçimlerini kazanan Cumhuriyet, Orianç Yerkir (Kanunlar Ülkesi) ve Taşnaksutyun Partileri koalisyon hükümeti kurmak için bir muhtıra imzalamış ve böylece Ermenistan'da ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur.³²

Başbakan Andranik Margaryan'ın 2007'de kalp krizi geçirerek vefat etmesinden sonra Serj Sarkisyan'ın Başbakanlığında ikinci koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ama ikinci koalisyon hükümeti birinciden farklıydı. Birinci koalisyon hükümetinde Cumhuriyet, Orianç Yerkir ve Taşnaksutyun Partileri bir araya gelmişti. İkinci koalisyon hükümetinde ise Cumhuriyet Partisi, Çiçeklenen Ermenistan Partisi ve Taşnaksutyun Partisi yer almıştı. 2006 yılında Orianç Yerkir, hükümetle iç ve dış politika konularında anlaşmaya varamadıklarını bildirerek koalisyon hükümetinden ayrılmıştı.³³

Ayrıca birinci koalisyon hükümeti kurulurken taraflar arasında koalisyon muhtırası imzalanırsa da ikinci koalisyon hükümeti kurulurken böyle bir muhtıra imzalanmamıştır. Daha hükümet kurulmadan önce Taşnaksutyun Partisi hükümetin politikalarını belirleyecek konumda olmadıkları takdirde

32 "В Армении коалиционное правительство", *Сегодня* №129 (1474) 12.06.2003.

33 "Коалиционные партии Армении надеются сохранить свои портфели в новом правительстве", <http://newsarmenia.am/news/politics/arm1-20080411-41858420/>, (Erişim Tarihi 04.12.2017).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

koalisyonda yer almayacaklarını bildirmiştir. Ayrıca Parti 2008 Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Başbakan Serj Sarkisyan'ı desteklemeyeceklerini net bir şekilde ifade etmiştir.³⁴

Bu koalisyonu ilginç kılan bir neden de kurulurken iktidar partisi ve diğer siyasi partiler arasında değil, Taşnaksutyun Partisi, iktidarda bulunan Cumhuriyet Partisi ve Çiçeklenen Ermenistan Partisi arasında imzalanan bir antlaşmaydı. Antlaşmanın şartlarına göre Taşnaksutyun Partisi sekiz ay koalisyon hükümetinde yer alacaktı. Zira, sekiz ay sonra Devlet Başkanlığı Seçimleri vardı, en ciddi aday ise Serj Sarkisyan'dı ve Taşnaksutyun Partisi onu destekleme yükümlülüğünü üstlenmek istememişti. Bununla Taşnaksutyun Partisi, seçimlerden önce kendi manevra alanını genişletmeye çalışmıştır. Nitekim Ermenistan ve Türkiye arasında 2009 yılında protokoller imzalandıktan sonra Taşnaksutyun Partisi buna itiraz ederek koalisyon hükümetinden ayrılmayı tercih etmiştir.

2012 yılında Parlamento Seçimleri yapıldıktan sonra Parlamento Başkanı Samvel Nikoyan seçim sonuçlarına göre yeni koalisyon hükümeti kurmanın mümkün olabileceğini vurgulamıştır.³⁵ Devlet Başkanı Serj Sarkisyan, 31 Mayıs 2012 yılında Anayasa'nın 55. maddesine uygun olarak hükümeti feshetmiş³⁶ ve Tigran Sarkisyan Başbakanlığında yeni hükümetin kurulması talimatını vermiştir.³⁷ Anayasa'ya göre başbakan tayin edildikten sonraki 20 gün içerisinde hükümet kurulmalıydı.

Koalisyon hükümetin kurulması için daha önce Çiçeklenen Ermenistan Partisi'nin ismi geçse de, iktidar partisi daha sonra bu parti ile görüşmeleri

34 Рубен Маргарян, "Новое правительство приступило к работе", ?, <http://noev-kovcheg.ru/mag/2007-07/763.html>, N 07 (118) Июль 2007.

35 "Спикер парламента Армении за формирование новой коалиции по итогам парламентских выборов", ?, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1529818.html, (Erişim Tarihi: 12.05.2012).

36 "Президент Армении принял отставку правительства страны", ?, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1537092.html, (Erişim Tarihi: 01.06.2012).

37 "Премьер-министром Армении стал Тигран Саркисян", ?, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1537881.html, (Erişim Tarihi: 03.06.2012).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

askıya almış,³⁸ Orianç Yerkir Partisi ile görüşmelere başlamış ve 20 Mayıs 2012 tarihinde antlaşma imzalamıştır.³⁹ Bununla da Ermenistan'da üçüncü koalisyon hükümeti kurulmuştur.

2 Nisan 2017 tarihinde yapılan Parlamento Seçimlerinde iktidarda olan Cumhuriyet Partisi oyların %65'ni alarak tekbaşına hükümeti kurabilecek pozisyona yükselmiştir.⁴⁰ Seçimlerden sonra Cumhuriyet Partisi'nin Taşnaksutyun Partisi ve Çiçeklenen Ermenistan Partisi ile koalisyon hükümeti kuracağı ile ilgili haberler ortaya çıksa da uzun müzakerelerden sonra Taşnaksutyun Partisi ile dördüncü koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁴¹ 2017 yılı sonlarına kadar koalisyon hükümetinde ciddi sorunlar yaşanmamış, fakat 2018 yılında parlamenter yönetim sisteminin uygulanacağı dikkate alınırca, Nisan 2018'e kadar Ermenistan iç politikasında ciddi kırılma noktalarının yaşanacağı ihtimali yüksek olmuştur.

Ermenistan'da kurulan dört koalisyon hükümetinden üçü, hükümet ortaklarının anlaşmaları gibi sonuna kadar devam etmemiştir. Parlamenter yönetim sistemi ise parlamentoda çoğunluğu elde eden siyasi parti tarafından hükümetin kurulmasını öngörmektedir. Bu siyasi partilere daha geniş alanda mücadele imkanı verse de Anayasa değişikliğinden sonra Ermenistan'da Parlamento Seçimlerinde bir partinin tek başına hükümet kuracak kadar oy alması oldukça zor olacaktır. Dolayısıyla, koalisyon hükümeti kurma ihtiyacı öne çıkacaktır. Bu koalisyon hükümetlerinin ne kadar uzun ömürlü olacağı da başlı başına bir sorundur. Nitekim son 26 yılda Ermenistan'da 14 hükümet kurulmuştur ve hükümetlerin ortalama

38 "168 жам: Роберт Кочарян не допустил формирования коалиции между РПА и ППА", ?, <http://www.panarmenian.net/rus/news/110160/>, (Erişim Tarihi: 03. 06.2012).

39 "Коалиция Армении провела встречу", ?, http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=67463&SectionID=0&RegionID=0&Date=06/07/2012&PagePosition=1, (Erişim Tarihi: 08.06.2012).

40 "Правящая партия Армении объявила о своем лидерстве на парламентских выборах", ?, <https://regnum.ru/news/polit/2257592.html>, (Erişim Tarihi: 04.04. 2017).

41 "Две армянские политсилы готовятся выступить с заявлением о создании коалиции", ?, <http://www.times.am/?p=210925&l=ru>, (Erişim Tarihi: 26.04. 2017).

ömrü 1.8 yıldır. Bazı hükümetler ise toplam beş ay işbaşında kalmıştır.

Ekonomik kalkınmanın tam olarak sağlanmadığı, sosyal sorunların çözülmediği, Dağlık Karabağ Sorunu'nun kalıcı barış antlaşması ile sonuçlanmadığı bir ortamda parlamenter yönetim sisteminde iktidara gelen partilerin manevra alanları da oldukça kısıtlı olacaktır. Bu konuda Dağlık Karabağ Sorunu'nu özellikle vurgulamak gerekir. Dağlık Karabağ Sorunu siyasi partileri iktidara getiren ve iktidardan düşüren en önemli nedenlerden biri, belki de birincisi olmuştur.

BAŞARISIZ OLAN BİRİNCİ ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

Koçaryan daha devlet başkanı seçilmeden önce seçim propagandasında Anayasa'da değişiklikler yapılacağı konusunu gündeme getirmiş ve devlet başkanı seçildikten sonra Mayıs 1998'de Anayasa Değişikliği Komisyonu'nu kurmuştur. İlk başlarda bu komisyonda Anayasa uzmanları ve Parlamento'da temsil edilen partilerin temsilcileri yer alsa da daha sonra Komisyon, Anayasa ve devlet hukuku alanında uzman kadrolardan olmakla 16 kişi olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu süreçte Komisyon Viyana Komisyonu ve Avrupa Konseyi Parlamento Asamblesi ile de işbirliği yapmış ve 2001'de Anayasa değişikliği taslağını hazırlamıştır.

Bu proje öncelikle yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında dengeyi koruyarak Devlet Başkanının yetkilerini netleştirmiştir. Başbakanı, Bakanlar Kurulu'na, parlamentoya geniş yetkiler vererek bu kurumların konumunu güçlendirmekteydi. Bu değişiklikler konusunda Anayasa Komisyonu ve Viyana Komisyonu arasında elde edilmiş anlaşmaya göre yarı devlet başkanlığı yönetim sisteminin korunduğu anlaşılmaktaydı.

Taslakta çözüme kavuşturulan bir konu da devlet başkanının başbakanı tayin etmesi, parlamentonun başbakanı onaylaması ve devlet başkanının parlamentoyu feshetmesi olmuştur. Parlamentoya

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

hükümetin kurulmasında geniş yetkiler veriliyordu. Buna göre, devlet başkanının başbakan tayin etmediği, parlamentonun hükümetin programını onaylamadığı durumda parlamento kendisinin başbakan adayını belirleyerek 2/3 oy çokluğu ile yeni hükümeti kurabilirdi. Bununla da yasama erki daha önceki normlardan farklı olarak parlamento 2/3 oy çokluğu ile hükümeti kurabilirdi. Artık parlamento sadece reddetme ve onaylama yetkisine değil, hükümeti kurma yetkisine de sahip olacaktı.

Tasarıda aynı zamanda parlamentonun feshedilmesi yöntemi daha da netleştirilmişti. Genellikle teklif dilen Anayasa değişikliği tasarısında demokratikleşme, hâkimiyetin yatay olarak paylaşımı öngörülmüştü. Tasarı Parlamento'da müzakere edildikten sonra 25 Mayıs 2003 tarihinde halk oylamasına sunulmuş, ancak kabul edilmemiştir.⁴² Araştırmacılar halk oylamasında değişikliklerin kabul edilmemesini seçmenlerin pasif olması ve bu değişikliklerin ne iktidarı, ne de muhalefeti memnun etmemesiyle açıklamışlardır.⁴³

İKİNCİ ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

2003 yılında halk oylamasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Parlamento Seçimlerinden zaferle çıkan koalisyon hükümeti, Anayasa değişikliği için yeni taslak hazırlıklarına başlamıştır. Parlamento Başkan Yardımcısı Tigran Torosyan, Komisyon Başkanı seçilmiş ve Parlamento'da yer alan bütün siyasi partilerin temsilcileri bu komisyonda yer almıştır. Ama muhalif partiler, komisyonun işini boykot etmiştir. Bir yıl sonra komisyon Parlamento'ya yeni Anayasa değişikliği taslağını sunmuştur. Eşzamanlı olarak birleşmiş muhalefetin liderlerinden olan Arşak Sadoyan da kendilerinin hazırladıkları Anayasa değişikliği tasarısını gündeme getirmiştir. Sadoyan ekibinin hazırladığı taslağı Parlamento kabul etmemiş ve müzakereler komisyonun hazırladığı taslak üzerinde yapılmıştır.

⁴² "Republic of Armenia", <http://www.electionguide.org/election.php?ID=357>, (Erişim Tarihi 29.11.2017), s. 1.

⁴³ Хачатрян М. В, *Политико-институциональная трансформация в Армении 1990-2012 гг.*, Вестник РУДН, серия Политология, 2013, № 3, s. 61.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Devlet Başkanı Robert Koçaryan, 4 Ekim 2005'te Anayasa değişikliği hakkında halk oylamasının yapılması hakkında karar imzalamıştır. 2003 yılındaki başarısızlığını gözönünde bulunduran iktidar, bu halk oylamasının yapılmasının önemini daha geniş kitlelere anlatmak için propagandaya başlamıştır. Referandum 27 Kasım'da gerçekleşmiş ve Anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir. Öngörülen değişikliklerin bir çoğu 2007-2008 yıllarında yürürlüğe girmiştir. Halk oylamasında kabul edilen en önemli değişiklikler devlet başkanı, hükümet ve parlamentonun yetkilerinin belirlenmesi olmuştur.

Anayasa değişikliğine göre parlamento hükümetin kurulması sürecinde daha geniş yetkilerle donatılmıştı. Artık devlet başkanı, parlamento çoğunluğunun desteklediği birisini başbakan görevine getirmeliydi. Devlet başkanı bundan sonra parlamento çoğunluğunun desteğini alan başbakanı görevinden alamazdı. Ayrıca devlet başkanı, hükümet ve parlamentonun karşılıklı ilişkileri daha net belirlenmişti. Hükümetin teknik yapısını parlamento belirlemektedir ve devlet başkanı buna karşı çıkamaz ama itirazı olduğunda Anayasa Mahkemesi'nde dava açabilirdi.

Bu değişiklikle 1993 yılında devlet başkanına geniş yetkiler veren Anayasa maddeleri ortadan kaldırılmıştır. Nihayet, iktidar 2003 yılında gerçekleştiremediğini, 2005 yılında gerçekleştirmiştir. Ama bu halk oylamasının sonuçları özellikle muhalif siyasi partiler tarafından tanınmamış ve ciddi ihlallerin yapıldığı iddia edilmiştir. Bazı muhalif partiler halk oylamasına katılım oranının Yüksek Seçim Kurulu'nun açıkladığı gibi %65 değil, %16 ila %21 arasında olduğunu iddia etmiştir. Hatta Adalet Bloku lideri Viktor Dallakyan sahte oy kullanma sayısına göre bu halk oylamasının "Guinness Book of Records"a dâhil edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁴ Halk oylamasının yapılma sürecini kontrol eden

44 Арутюн Хачатрян, "Спор о явке избирателей бросает тень на конституционный референдум в Армении", ?, <http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav113005ru.shtml>, (Erişim Tarihi: 24.11.2017).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

yabancı gözlemciler de ciddi yolsuzlukların olduğunu bildirmelerine rağmen sonuçları tanımışlardır.

PARLAMENTER YÖNETİM SİSTEMİNE GEÇİŞ

Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra önce başkanlık sistemine ve daha sonra da yarıbaşkanlık sistemine geçiş yapmış, 2015 yılında yapılan halk oylaması sonuçlarına göre ise parlamenter yönetim sistemini benimsemiştir. Post-Sovyet Cumhuriyetleri arasında, başkanlık yönetim sisteminden parlamento yönetim sistemine ilk olarak Ermenistan geçmiştir. Bu geçişin hangi şartlarda ve hangi amaçla yapıldığı konusunda çeşitli iddialar vardır. İktidara yakın kaynaklar bunun günün siyasi talepleri doğrultusunda hayata geçirildiğini bildirseler de,⁴⁵ bazı bağımsız kaynaklar Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın iktidarının devamı, yani Nisan 2018'de kendisinin devlet başkanlığından istifa ederek Başbakan olacağını ve iktidarının ömrünü uzatacağını iddia etmişlerdir.⁴⁶

Serj Sarkisyan iktidar olduktan sonra iktidara yakın çevreler 2000'li yıllardan başlayan Anayasa değişikliği konusunda daha da ileri giderek devletin yönetim sisteminin yarıbaşkanlıktan parlamenter sisteme geçişinin ilk sinyallerini vermişlerdir. İlginç olan Sarkisyan'ın 2008 ve 2013 yılında yapılan Devlet Başkanlığı Seçimlerinde, seçim programlarında Anayasa değişikliği konusunda söz edilmemesiydi. Anayasa hukuku uzmanları da bu konuda açıklama yapmamışlardı.⁴⁷ Resmi açıklamalarda da devletin

45 Сирануш Папаян, "Все, что ни делается, делается для осуществления плана "Серж Саргсян – суперпремьер-министр Армении", ?, <http://ru.1in.am/1205050.html>, (Erişim Tarihi: 14.11.2017); Наира Айрумян, "РПА пытается договориться с Москвой о будущем Сержа Саркисяна", ?, <http://www.Iragir.am/index/rus/0/comments/view/57154>, (Erişim Tarihi: 24.07.2017), s. 1; "Это даже опасно, если Серж Саргсян не займет должность премьер-министра", ?, <http://www.armenianreport.com/pubs/163915/>, (Erişim Tarihi 09.02.2017).

46 Грайр Тамразян, "Зампредседателя АНК: Сценарий, по которому Серж Саргсян станет премьер-министром, очень легко предсказать", <https://rus.azatutyun.am/a/28634885.html>, (Erişim Tarihi: 25.07.2017), s. 1.

47 "Конституционная реформа как главная причина политического противостояния в Армении", <http://www.gumilev-center.ru/konstitutsionnaya-reforma-kak-glavnaya-prichina-politicheskogo-protivostoyaniya-v-armenii/>, (Erişim Tarihi 29.11.2017).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

yönetim sisteminin değiştirileceği konusunda bilgi verilmemekteydi. Özellikle Sarkisyan ikinci defa devlet başkanı seçildikten sonra bu konu daha geniş ve resmi şekilde müzakere edilmişti. Sarkisyan ise bu konuda ilk defa 4 Eylül 2013 yılında görüşlerini açıklamıştı.

Muhalefet cephesinin liderlerinden Levon Ter-Petrosyan (Ermeni Ulusal Kongresi) ve Gagik Çarukyan (Çiçeklenen Ermenistan Partisi) Anayasa'nın herhangi bir şekilde değiştirilmesine kesin olarak itirazlarını bildirmiştiler.⁴⁸ Diğer muhalif siyasi partiler de devlet yönetim sisteminin değiştirilmesine karşı çıkmışlardı.

İktidar partisi 2013 yılından itibaren Anayasa değişikliği taslağı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Basına yansıyan bilgilerden taslakta devlet yönetim sisteminin de değiştirileceği belli olmuştur. Muhalif partiler buna itiraz etseler de değişen bir şey olmamıştır. Devlet Başkanlığınca kurulan Anayasa Değişikliği Komisyonu, 10 Nisan 2014 tarihinde taslak metni Parlamento'ya sunmuştur.⁴⁹ Devlet Başkanı Sarkisyan, halk oylaması yapılması için 25 Ekim'de kararı imzalamıştır.⁵⁰ Daha önce yapılan halk oylamalarında genellikle yasama ve yürütme erkleri arasında dengenin korunması amaçlansa da 2015 yılında yapılan halk oylaması daha kapsamlıydı ve devletin yönetim sisteminin değiştirilmesi planlanmıştır.

Anayasa değişikliği taslağının kabul edilmesi ile yapılan önemli değişiklikler şunlardır:

- Devlet başkanı yedi yıllığına seçilmektedir (önceden beş yıllığına seçiliyordu ve iki defa seçilme hakkı vardı);
- Devlet başkanının bir defa seçilme hakkı vardır;

48 "Левон Тер-Петросян и Гагик Царукян заявили о неприемлемости конституционных реформ в Армении", ?, www.regnum.ru/news/polit/1845623.html, (Erişim Tarihi 11.09.2014).

49 "Спикер парламента Армении: Проект конституционных реформ будет выдвинут на референдум", ?, <http://www.panarmenian.net/rus/news/188955/>, (Erişim Tarihi: 07.05.2017).

50 "Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության փոփոխությունների հանրաքվե նշանակելու մասին", ?, <http://www.president.am/hy/decrees/item/2273/>, (Erişim Tarihi: 23.11.2017).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

- Devlet başkanını halk değil, milletvekilleri ve milletvekillerinin sayısı kadar olan yerel yönetim organlarının temsilcileri seçmektedir;
- Yüksek yürütme erki devletin iç ve dış politikasını hayata geçiren hükümettir;
- Hükümet aynı zamanda devlet yönetim sisteminin başıdır;
- Devlet Başkanı Parlamento Seçimlerinden zaferle çıkmış siyasi parti ve siyasi blokun başkanını hükümeti kurması için başbakan tayin eder;
- Parlamentoda temsil edilen siyasi partiler başbakan konusunda anlaşamazlarsa parlamento feshedilir;⁵¹
- Silahlı kuvvetler hükümete tâbi olur ve Başbakan, Başkomutan olur;
- Orantılı seçim sistemine göre seçilen parlamento 101 milletvekilinden oluşur (önce 131 milletvekili vardı);
- Etnik azınlıklara parlamentoda yer ayrılır;
- Parlamentoda nitelikli çoğunluk elde edilemediğinde ikinci tur oylaması yapılır. Bu oylamaya sadece en fazla oy alan iki parti katılabilir;
- Yüksek Seçim Komisyonu'nun yapısı değiştirilmiştir. Komisyon üyeleri milletvekillerinin 3/5'nin oyu ile seçilir ve iki defa seçilme hakkı vardır;⁵²

Serj Sarkisyan'ın halk oylamasında başarılı olmasının nedenleri şunlardır:

- İktidar partisinin muhalefetin en zayıf olduğu zamanı seçmesi;
- İktidar partisinin propaganda kampanyasının daha kapsayıcı olması, yaklaşık 60 milyon Dram para harcanması;

51 Hatem Cabbarlı, "Ermənistanda referendum sonrasında yeni mərhələ: koalisiya hökumətinə doğru", ?, <http://newtimes.az/az/politics/4274/>, (Erişim Tarihi: 02.03.2016).

52 "Ереван и Венецианская комиссия заявляют об отсутствии принципиальных разногласий по проекту конституционных реформ", ?, <http://newsarmenia.ru/politics/20150824/43264505.html>, (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

- İktidar partisinin muhalif siyasi partiler arasındaki anlaşmazlıktan başarıyla yararlanması;
- Hükümetin elinde bulundurduğu siyasi araçları yasal olmasa bile kullanması;
- Hükümetin Anayasa değişikliği sürecini başlarken Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası örgütlerle müzakereler yaparak onların desteğini alması;
- Viyana Komisyonu değişiklik paketine onay vermesi.

MUHALEFETİN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ MARATONUNU KAYBETMESİNİN NEDENLERİ

Anayasa değişikliği müzakereleri başlarken ülkenin önemli muhalif siyasi partileri Ermeni Ulusal Kongresi, Çiçeklenen Ermenistan Partisi, Miras Partisi, Orianch Yerkir Partisi ve diğer sivil toplum örgütleri buna karşı çıkarak değişikliğin ülkede zaten kırılğan olan demokrasi geleneğini zedeleyeceğini ve totaliter rejimin kurulmasına neden olacağını bildirmişlerdir.

Halk oylamasından birkaç gün önce muhalefet, İrevan'da Azatlık Meydanı'nda miting düzenlemiştir. Mitingin ilk günlerinde polis ve güvenlik güçleri olaya müdahale etmese de daha sonra aşırı zor kullanarak mitingleri dağıtmıştır. Muhalefetin daha ilk başlardan Anayasa değişikliğine itiraz etmesine rağmen, ciddi sonuç elde etme ihtimali zayıftı. Muhalefet genellikle İrevan, Gümrü ve diğer şehirlerde karşı propaganda yapsa da etkili olamamıştır. Muhalefetin maratonu kaybetmesinin nedenlerini ortak faaliyet stratejilerinin olmaması, ana konularda ortak paydaya gelememeleri ve muhalif cephesinin genel zayıflığı olarak açıklamak mümkündür.

Halk oylamasının sonuçlarının hem halk arasında, hem de uluslararası alanda kabul görmesi için hükümet geniş katılımlı yabancı gözlemci

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

heyetini ağırladı. Bağımsız Devletler Birliği gözlemci misyonu 44 kişi, Bağımsız Devletler Birliği Parlamentolararası İttifak 23 kişi, yabancı devletlerin Yüksek Seçim Komisyonu heyeti 33 kişi, Avrupa Konseyi Parlamento Asamblesi'nden 11 kişi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Tesisatlar ve İnsan Hakları Ofisi'nden 5 kişi ve Ermenistan'da bulunan yabancı devletlerin Büyükelçiliklerinin temsilcileri halk oylamasını izlemişlerdir.

Halk oylaması sonuçları ve yapılması ile ilgili gözlemciler çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Rusya Federasyonu Konseyi Ermenistan hükümetinin yaptığı halk oylaması ile ikna edici sonuçlar elde ettiğini, devlet başkanının girişimleri ile tatbik edilen halk oylamasına katılımın az olmasına rağmen sonuçların kabul edilebilir olduğunu bildirmiştir.⁵³

Helsinki Vatandaş Asamblesi halk oylamasının Devlet Başkanı Serj Sarkisyan için Devlet Başkanlığı Seçimleri kadar önemli olduğunu, Yüksek Seçim Komisyonu'nun sonuçlarla ilgili verdiği bilgilerin doğru olmadığını, toplu oy kullanımına tanıklık ettiklerini, seçmenlere ve gazetecilere karşı baskı uygulandığını açıklamıştır.⁵⁴

Demokratik Seçimlerin Avrupa Platformu iki gözlemci grubun uluslararası normu ve prensipleri bozduğunu, Rusya gözlemcilerinin halk oylaması bitmeden önce açıklama yaparak halk oylamasının normal şekilde yapıldığını bildirmiş ve bunun doğru olmadığını ifade etmiştir.⁵⁵

AKPA misyonu seçmen listelerinde karışıklık olduğunu, vefat etmiş insanların adına oy kullanıldığını, oyların satın alındığını ve bazı grupların bir defadan fazla oy kullandıklarını, siyasi parti ve medyanın

53 "В Совете Федерации России назвали «убедительными» результаты конституционного референдума в Армении", <http://www.panarmenian.net/rus/news/201883/>, (Erişim Tarihi: 09.12.2015).

54 "EPDE: Республиканская партия оказывала давления как на избирателей, так и на журналистов", http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=139455, (Erişim Tarihi: 09.12.2015).

55 "Как минимум две наблюдательские миссии, следящие за ходом референдума в Армении, нарушили международные нормы и принципы", http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=139458, (Erişim Tarihi: 09.12.2015).

faaliyetinin sınırlandığını, seçmen aktifliğinin az olduğunu (%50'den biraz fazla), sonuçların kabul edilemez olduğunu⁵⁶ ve Anayasa değişikliğinin vatandaşların talep ve desteğine göre değil, iktidarın siyasi çıkarlara uygun olarak yapıldığını kaydetmiştir.

KADİFE DEVRİMİ: PAŞINYAN'IN İKTİDARA GELMESİ

Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın yetkileri 2008 yılının Mart ayında sona eriyordu. Daha birkaç yıl önceden, yetkileri sona erdikten sonra Başbakan koltuğuna oturması için hazırlıklara başlayan Sarkisyan Başbakan Karen Karapetyan'ı istifaya göndermiş ve 17 Nisan 2018'de Parlamento tarafından Başbakan seçilmiştir.⁵⁷ Ama özellikle Elk-Çıkış Bloku Başkanı Nikol Paşinyan liderliğinde halk hareketinin başlaması ve zor durumda kalmasından sonra 23 Nisan'da istifa etmeye mecbur bırakılmıştır.⁵⁸

Sarkisyan'ın istifa etmesinden sonra Paşinyan'ın Başbakan tayin edilmesi için oldukça sancılı bir süreç başlamıştır. 8 Mayıs'ta Paşinyan Başbakan seçilmiştir.⁵⁹ Paşinyan, Başbakan seçilmesinden sonra çoğunluğunu Ermenistan Cumhuriyet Partisi milletvekillerinden oluşan Parlamento üzerinde kontrolü sağlamakta ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntılıların aradan kaldırılması için olağanüstü parlamento seçimlerinin yapılması gerekmektedir. Paşinyan birkaç defa parlamento seçimlerinin yapılacağı tarihi belirlese de, iç politikada yaşanan olaylar seçimlerin ancak 9 Aralık 2001 tarihinde yapılmasına imkân vermiştir. Olağanüstü

56 "Миссия ПАСЕ указывает на ряд упущений в ходе референдума по Конституции в Армении", <http://newsarmenia.am/news/armenia/missiya-pase-ukazyvaet-na-ryad-upushcheniy-v-khode-referenduma-po-konstitutsii-v-armenii/>, (Erişim Tarihi 09.12.2015).

57 "Саргсян избран премьер-министром Армении", <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5134402>, (Erişim Tarihi 17.04.2018).

58 "Премьер-министр Армении Серж Саргсян подал в отставку", <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20180423/11639625/premer-ministr-armenii-podal-v-otstavku.html>, (Erişim Tarihi 23.04.2018).

59 "В моем правительстве не будет олигархов", https://www.gazeta.ru/politics/2018/05/08_a_11744149.shtml, (Erişim Tarihi 08.05.2018).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

parlamento seçimlerinin yapılması için Parlamento'nun feshedilmesi gerekiyordu. Başbakanlık görevinden istifa eden Paşinyan yeniden adaylığını ileri sürmüştür. Ama bu defa onun seçilmemesi gerekmekteydi. Başbakanın seçilemediği takdirde Parlamento feshedilecek ve olağanüstü seçimler yapılacaktı. Ermenistan'ın bağımsızlık tarihinde ilk defa bir aday Başbakan seçilmemesi için aday oluyordu. Nihayet Parlamento Paşinyan'ın adaylığını onaylamamış, Parlamento feshedilmiş ve 9 Aralık 2018 tarihinde yapılan seçimlerde Parlamento Paşinyan'ın istediği şekilde yeniden seçilmiştir. Paşinyan'ın lideri olduğu Benim Adımım Bloku %70,43 oy alarak parlamentoda çoğunluğu temin etmiştir.⁶⁰ Yeni Parlamento hiçbir sorun çıkarmadan Nikol Paşinyan'ı yeniden Başbakan seçmiştir.

SONUÇ

Ermenistan, Anayasa değişikliğiyle son 26 yıllık devlet yönetim sistemini değiştirmiştir. Sonuç itibarıyla parlamenter yönetim sistemi daha demokratik ve çoğulcu bir siyasi ortamın teşekkülüne olanak sağlasa da Ermenistan'da toplumsal yapının, siyasi düşüncesinin, ifade özgürlüğü ve insan haklarının durumu göz önüne alındığında, bu sistemin diğer ülkelerde olduğu gibi adaletli, kapsayıcı, ilerici ve demokratik olacağını öngörmek mümkün değildir. Bağımsızlıktan bugüne kadar Ermenistan'ın klanlar ve oligarşiler tarafından yönetildiği dikkate alındığında, parlamenter yönetim sistemine geçtikten sonra Ermenistan'da siyasi çalkantıların, siyasi terör olaylarının artması muhtemeldir. Zira ülke daha önce bu gibi durumlarla karşılaşmamıştı.

Parlamenter yönetim sistemine geçiş, halkın talebiyle değil, Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ve takımının girişimleriyle gerçekleşmişti. Sarkisyan, Rusya'da iktidarın Vladimir Putin-Dimitri Medvedev değişimi

60 "Подсчет голосов завершен: ЦИК опубликовала предварительные результаты парламентских выборов", ?, <https://ru.1in.am/1247216.html>, (Erişim Tarihi: 10.12. 2018).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

örneğini kabul etmemiş,⁶¹ diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi iki defadan fazla devlet başkanı seçilmek için Anayasa sınırlandırmasını kaldırmamıştır.⁶² Buna Ermenistan'ın siyasi yapısı, klanlararası mücadeleye uygun değildi ve Batı'nın sert tepkisi olabilirdi. Sarkisyan değişik bir süreci başlatmış ve iddia edildiği gibi başbakanlığa giden yolda önündeki bütün engelleri kaldırmış, hem iç politikada ciddi tepkilerin önünü almış, hem de uluslararası alanda gelecekteki başbakanlık konumunu meşrulaştırmıştı.

Ama Sarkisyan'ın hesaba katmadığı ülkenin iç dinamikleri vardı ve onun sadece bir hafta Başbakan koltuğunda kalmasının nedeni de bu olmuştur. Ülkede yaşanan Kadife Devrimi sonucunda Nikol Paşinyan Başbakan seçilmiştir.

■ Hatem SAVVARLI

61 Ричард Ги́рагосян, "Армения в переходный период: поворот или переворот?", *EaP Think Bridge*, Ежемесячный аналитический дайджест Восточного партнерства, №1, 2017, s. 19.

62 Корюн Манукян, "Президентский дворец против 50-й статьи Конституции", 10.09.2014, ?, <http://www.7or.am/ru/news/view/74109/>, (Erişim Tarihi: 19.11.2017).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

KAYNAKÇA

АНАНИКЯН, Р., *Советская Армения*, Серия: Моя родина СССР, Москва, Военное издательства, 1990, s. 58.

АРУТЮНЯН, Г., *Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии* // Сборник избранных публикаций и выступлений на международных форумах, посвященных данной проблеме. - Киев-Логос, 2011.

АЙРУМЯН, Наира, "РПА пытается договориться с Москвой о будущем Сержа Саркисяна", <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/57154> (Erişim Tarihi: 24.07.2017), s.1.

БАГДАСАРЯН, А. *Конституции РА в редакции 1995 г*, Ереван, 1995, s. 88.

БАЛАЯН, Александр. *Политические трансформации в постсоветской Армении: проблемы адаптации и перспективы интеграции в современный мир*, Санкт-Петербург, 2012, с. 16.

БАТЫЕВ, Бахрам, "Полковник КГБ СССР: "Я работал с Мариусом Юзбашьяном, которого убили дашнаки", <http://www.vesti.az/news/188003>, (Erişim tarihi 07.12. 2017).

"В Армении коалиционное правительство", *Сегодня* №129 (1474) 12.06.2003.

"В моем правительстве не будет олигархов", https://www.gazeta.ru/politics/20-18/05/08_a_11744149.shtml, (Erişim tarihi 08.05. 2018).

"В Совете Федерации России назвали "убедительными" результаты конституционного референдума в Армении", <http://www.panarmenian.net/rus/news/201883/>, (Erişim tarihi 09.12.2015).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ГИРАГОСЯН, Ричард, “Армения в переходный период: поворот или переворот?” *EaP Think Bridge*, Ежемесячный аналитический дайджест Восточного партнерства, №1, 2017, с.19.

“Две армянские политсилы готовятся выступить с заявлением о создании коалиции”, <http://www.times.am/?p=210925&l=ru>, (Erişim Tarihi 26.04. 2017).

“Декларация о независимости Армении”, <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=2602&lang=rus&sel=show>, (Erişim tarihi 27.12.2017).

“Ереван и Венецианская комиссия заявляют об отсутствии принципиальных разногласий по проекту конституционных реформ”, <http://newsarmenia.ru/politics/20150824/43264505.html>, (Erişim tarihi 25.08.2015).

“EPDE: Республиканская партия оказывала давления как на избирателей, так и на журналистов”, http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=139455, (Erişim tarihi 09.12. 2015).

ИСКАНДАРЯН, Александр, “Армения между автократией и полиархией”, *Pro et Contra*, 2011 Май-август 2011, Т.15, No: 3-4, с. 19.

“К президентским выборам в Армении Справка”, http://rian.ru/rian/index.cfm?msg_id=3046960, (Erişim tarihi 13. 05.2014).

“Как минимум две наблюдательские миссии, следящие за ходом референдума в Армении, нарушили международные нормы и принципы”, http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=139458, (Erişim tarihi 09. 12.2015).

КЕРЯН, Гарегин, “Утверждение многопартийности в Армении”, *Центральная Азия и Кавказ*, https://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-04/12.qerru.shtml, (Erişim tarihi 27. 11.2017).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

“Коалиционные партии Армении надеются сохранить свои портфели в новом правительстве”, <http://newsarmenia.am/news/politics/arm1-20080411-41858420/>, (Erişim Tarihi 04.12. 2017).

“Коалиция Армении провела встречу”, http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=67463&SectionID=0&RegionID=0&Date=06/07/2012&PagePosition=1, (Erişim Tarihi 08.06. 2012).

“Конституционная реформа как главная причина политического противостояния в Армении”, <http://www.gumilev-center.ru/konstitutsionnaya-reforma-kak-glavnaya-prichina-politicheskogo-protivostoyaniya-v-armenii/> (Erişim tarihi 29.11. 2017).

“ЛТП - крестный папа армянского бандитизма”, <http://inosmi.ru/world/20090619/249976.html>, (Erişim tarihi 07.12.2017).

“Левон Тер-Петросян и Гагик Царукян заявили о неприемлемости конституционных реформ в Армении”, www.regnum.ru/news/polit/1845623.html, (Erişim tarihi 11.09. 2014).

МАНУКЯН, Корюн, “Президентский дворец против 50-й статьи Конституции”, <http://www.7or.am/ru/news/view/74109/>, (Erişim tarihi 19.11.2017).

МАРГАРЯН, Рубен, “Новое правительство приступило к работе”, <http://noev-kovcheg.ru/mag/2007-07/763.html>, N 07 (118) Июль 2007.

“Миссия ПАСЕ указывает на ряд упущений в ходе референдума по Конституции в Армении”, <http://newsarmenia.am/news/armenia/missiya-pase-ukazyvaet-na-ryad-upushcheniy-v-khode-referenduma-po-konstitutsii-v-armenii/>, (Erişim tarihi 09.12. 2015).

МИТЯЕВ, В.Г. “Путь к независимости и формирование многопартийной системы”, *Армения: Проблемы независимого развития*, (Сост. Кожокин Е.М), Российский институт стратегических исследований, Москва 1998, с. 78.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ОГАНЕСЯН, Эдуард, *Век борьбы*, Т. I, Издательства Феникс, Мюнхен-Москва, 1991, с. 276.

ПАПЯН, Сирануйш, “Все, что ни делается, делается для осуществления плана “Серж Саргсян – суперпремьер-министр Армении”, <http://ru.1in.am/1205050.html> (Erişim tarihi 14.11. 2017).

“Правящая партия Армении объявила о своем лидерстве на парламентских выборах”, <https://regnum.ru/news/polit/2257592.html>, (Erişim Tarihi 04.04. 2017).

“Президент Армении принял отставку правительства страны”, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1537092.html, (Erişim Tarihi 01.06.2012).

“Подсчет голосов завершен: ЦИК опубликовала предварительные результаты парламентских выборов”, <https://ru.1in.am/1247216.html>, (Erişim tarihi 10.12. 2018).

“Премьер-министр Армении Серж Саргсян подал в отставку”, <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20180423/11639625/premer-ministr-armenii-podal-v-otstavku.html>, (Erişim tarihi 23.04. 2018).

“Премьер-министром Армении стал Тигран Саркисян”, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1537881.html (Erişim Tarihi 03.06.2012).

“Самвел Мартиросян: Дело о расстреле в армянском парламенте: суд завершен, вопросы остаются”, <http://www.centrasia.ru/A.php?st=1070532720>, (Erişim tarihi 04.12.2003).

“Саргсян избран премьер-министром Армении”, <https://tass.ru/mezhdunaro-dnaya-panorama/5134402>, (Erişim tarihi 17.04. 2018).

САРГСЯН Саргис, “27 лет независимости Армении: как зарождалась Третья Республика”, <https://www.armmuseum.ru/news-blog/2018/9/21/27nbsp-independ-enceday> (Erişim tarihi 07.07.2019).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

“Спикер парламента Армении за формирование новой коалиции по итогам парламентских выборов”, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1529818.html, (Erişim Tarihi 12.05.2012).

“Сколько зарегистрированных партий есть в Армении?”, <http://armenianreport.com/pubs/124296/>, (Erişim tarihi 13.12. 2017).

“Спикер парламента Армении: Проект конституционных реформ будет выдвинут на референдум”, <http://www.panarmenian.net/rus/news/188955/>, (Erişim tarihi 07.05.2.2017).

“Так Кто Расстрелял Парламент Армении?”, Вкz: <http://www.souzarmyan.ru/ar/400.shtml>, (Erişim tarihi 14.09.2000).

ТАМРАЗЯН, Грайр, “Зампредседателя АНК: Сценарий, по которому Серж Саргсян станет премьер-министром, очень легко предсказать”, <https://rus.azatutyun.am/a/4885.html>, (Erişim tarihi 25 Temmuz 2017), s.1.

“Террористы, убившие Премьер-Министра и спикера парламента армении сдались”, <http://www.open.by/1999102811.html>, (Erişim tarihi 06.11.2000).

ТОПЧЯН, Карен, “Армения снова выбирает президента”, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_2820000/2820919.stm, (Erişim tarihi 07 mart 2003).

ТОРОСЯН, Карен, *За витриной власти*, Эреван, 2004, s. 18.

“Убийство борца за независимость Армении Амбарцума Галстяна остается нераскрытым”, <http://armenianreport.com/pubs/74577/>, (Erişim tarihi 07. 12.2017).

“Унаниян Наири”, <http://terrorism.wallst.ru/unanyan.htm>

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ХАЧАТРЯН, М. В. Политико-институциональная трансформация в Армении 1990-2012 гг, *Вестник РУДН*, серия Политология, 2013, № 3, с. 61.

ХАЧАТРЯН, Арутюн, “Спор о явке избирателей бросает тень на конституционный референдум в Армении”, <http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav113005ru.shtml>, (Erişim tarihi 24.11.2017).

ХАЧАТРЯН, Арутюн, “Армянская оппозиция: плюрализм и соперничество”, <http://www.eurasianet.org/russian/departments/rights/articles/eav010203ru.shtml>, (Erişim tarihi 04.01. 2003).

ШАХНАЗАРЯН, Давид, “Армения на Пороге XXI Века”, *Независимая газета*, 26.01.2000.

“Это даже опасно, если Серж Саргсян не займет должность премьер-министра”, <http://www.armenianreport.com/pubs/163915/>, (Erişim tarihi 09.02.2017).

“168 жам: Роберт Кочарян не допустил формирования коалиции между РПА и ППА”, <http://www.panarmenian.net/rus/news/110160/>, (Erişim Tarihi 03.06.2012).

ՊԱՐՄԱՍՅԱՆ, Վարդան Արամովիչ և Շմափոն Ռուբեն Արուստյունյան, Հայ ժողովրդի Պատմություն, (1801-1978), Լույս, Երևան 1979, ss. 295-509.

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության փոփոխությունների հանրաքվե նշանակելու մասին, <http://www.president.am/hy/decrees/item/2273/>, (Erişim tarihi 23.11.2017)

САВВАРЛИ, Hatem, “Ermənistanda referendum sonrasında yeni mərhələ: koalisiya hökumətinə doğru”, <http://newtimes.az/az/politics/4274/>, (Erişim tarihi 02.03.2016).

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

EROL, Mehmet Seyfettin -Emre Ozan, "İdeoloji ve Dış Politika", Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol, ed., Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği, Barış Kitap, Ankara, 2012, s. 347-375.

EROL, M. Seyfettin-Mehmet Şahin, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 37, 2013, s. 111-136.

LİBARİDİAN, Gerard J. *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2001, ss. 21-42.

"Republic of Armenia", <http://www.electionguide.org/election.php?ID=357>, (Erişim Tarihi 29.11.2017), s. 1.

STRUCTURED ABSTRACT

The process of declaring the independence of Armenia in 1991 was quite painful and political parties and organizations with opposing political views were established first time in Armenia. These organizations, which initially brought ecological problems to the agenda, then concentrated on political, economic and security issues. Parallel to the independence process, separatist demands of Armenians living in Nagorno-Karabakh Autonomous Region of Azerbaijan supported by Armenia, and the Karabakh Armenians' independence claims were the main motivation for the political struggle of the Armenian National Movement and the Karabakh Movement. In many cases, this issue has even been in front of Armenia's demands for independence.

The Armenian National Movement was in rule in 1991. But when it came to 1992, the formation of the political parties in Armenia had taken to a significant stage, and they had defined their place as ruling and opposition parties. In the post-independence period, the presidential system, -which was equipped with broad authority-, was accepted in Armenia and this system continued until 2003.

With the adoption of the Constitution in 2005 in Armenia, the powers of the executive, judiciary and legislative powers were more clearly regulated. The state was governed by this Constitutional framework. Armenia has been through very difficult conditions until the end of the 1990s. Until 1994, the Nagorno-Karabakh problem, which was ended with the occupation of Azerbaijani lands, has almost drained away Armenian economy, accelerated out-migration and became the main cause of the struggle for authority. Thus, the first president of Armenia, Levon Ter-Petrosyan, resigned from his post due to he came up with to solve the Nagorno-Karabakh problem through peaceful means and could not persuade his team. Although Ter-Petrosyan's resignation has an important

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

place in Armenia's political culture, nothing has been done in the following years to cultivate this practice. In the implementation of democratization, protection and improvement of human rights and demands for liberal economy has been experienced serious troubles.

Some Armenian researchers claimed that, Armenia was governed by the "super-president" system until 2001. Although this system was criticized by the parliament, the first attempts at restricting the president's powers began after Robert Kocharian came to power, the Constitutional Amendment Commission was established in 1998 and Constitutional amendment draft prepared in 2001. Although the first Constitution amendment draft was issued to vote, the public did not approve this amendment.

In this process, one of the important advancements in the political life of Armenia has been the establishment of coalition governments. Up to now four coalition governments have been established in Armenia, and for the time, with the exception of the fourth one, one of the copartners has left the coalition government before its expiry date at the other three coalitions. Any example of the coalition governments in Armenia, which has adopted the presidential administration system, has not been successful. The Coalition Governments could not achieve staid outcome to tackle the political, social, economic and security problems facing the country.

The coalition, which has not received positive results for the first Constitutional amendment from the ballot, has begun preparations for a new draft of the Constitutional amendment. A new Constitutional Amendment Commission was established. Representatives of opposing political parties represented in the Parliament are invited to this Commission, but they did not participate in the Commission's work. When the Constitutional Amendment Commission presented the draft Constitutional amendment to the parliament, Arsak Sadoyan, one of the

leaders of the united opposition, offered another draft of the constitutional amendment they had prepared, but it is not accepted by the Commission.

The second vote for constitutional amendments took place on November 27, 2003 and constitutional amendments were accepted this time. Most of the foreseen changes came into force in 2007-2008. The most important changes voted at this referendum were clarification and defining the authorities of the president, the government and the parliament.

With this amendment, the Constitutional provisions which gave broad authority to the head of state, have been abrogated. Finally, the referendum, which the government could not achieve in 2003, was actualized in 2005. But the results of this referendum have not been recognized especially by opposition parties and serious corruption claims have been made. With this Constitutional amendment, Armenia took a step towards the semi-presidential system from the "super-presidential" system.

Aiming to change the state's administration system from semi-presidential system to parliamentary system the third constitutional amendment draft was introduced, after Serj Sarkisyan' came to power in 2008. This issue was especially broadly and officially negotiated after Sarkisyan was elected president for the second time

The ruling party has begun to work on the amendment of the Constitution since 2013. The Constitutional Amendment Commission, established next to the President, presented the draft text to the parliament on April 10, 2014. On October 25th, President Sarkisyan has signed a decree for a referendum.

Although the aim of previous referendums was to preserve the balance between the legislative and executive powers, the referendum in 2015 was more extensive and the government's administration system

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

was planned to be changed. Thus, Armenia officially adopted the system of parliamentary administration with the referendum held on 25 October.

Considering Armenia' social structure, political thought, and the shape of freedom of expression and human rights, it is not possible to claim that this system will be just, inclusive, progressive and democratic as it is in other countries.

Taking into account that Armenia is ruled by clans and oligarchs until the present day, it is likely to increase political turmoil and political terrorist incidents in Armenia after the transition to the parliamentary government system.